

De pedagogische relatie bij Martin Buber

Daan Thoomes

In de opvoedingsfilosofie is Martin Buber (1878-1965) één van de markantste figuren. Zijn denken heeft betrekking op de kenmerken van de mensenwereld, op de relaties tussen mensen, tussen volwassenen en kinderen en vooral ook op de relatie met God. Voor veel praktisch werkende pedagogen was hij inspirerend en in de wetenschappelijke pedagogiek wordt zijn naam nog steeds met respect genoemd.

Buber studeerde theologie en filosofie in Wenen, Leipzig, Berlijn en Zürich, maar toch wilde hij liever niet doorgaan voor theoloog of filosoof. En zo was het ook met de pedagogiek. Hij heeft enige belangrijke verhandelingen geschreven, maar als hem gevraagd werd naar zijn opvoedingstheorie dan antwoordde hij steevast: *‘Ich habe keine Lehre, aber ich führe ein Gespräch.’*¹ In 1938 vertrok hij naar Jeruzalem om hoogleraar te worden in de sociale filosofie. Er werd hem eveneens een professoraat voor de pedagogiek aangeboden, maar daar ging hij niet op in omdat dit vak hem tot dusver meer praktisch dan theoretisch had geïnteresseerd.

Een gesprek zegt iets over de mens. Het is bij uitstek een antropologische activiteit. Maar er is pas sprake van een menswaardig gesprek als men niet over iets of iemand spreekt, maar wanneer men iemand aanspreekt, of wanneer men aangesproken wordt. Buber spreekt in dit verband over het ‘dialogische karakter’ van het menselijk bestaan.

Bubers verwantschap met de geesteswetenschappelijke pedagogiek

Voor de geesteswetenschappelijke pedagogiek – een stroming die in Duitsland gedurende de hele twintigste eeuw en in Nederland vooral in de naoorlogse decennia gezaghebbend was – geldt Wilhelm Dilthey (1833-1911) als de grote initiator. Hij beklemtoonde dat de geesteswetenschappen (bijvoorbeeld de geschiedwetenschap, pedagogiek of psychologie) een geheel ander onderzoeksobject hebben dan de natuurwetenschappen en dat daarom ook verschillende onderzoeksmethoden vereist zijn. De geesteswetenschappen kunnen niet uit de voeten met natuurwetenschappelijke

methoden en zijn beter af met de hermeneutische methode, waarbij het niet zozeer gaat om ‘verklaren’ maar om ‘begrijpen’. Hoewel de pedagogiek bij de filosoof Dilthey slechts een bescheiden plaats inneemt, heeft hij toch grote invloed uitgeoefend op de latere geesteswetenschappelijke pedagogen, onder wie, in het Nederlandse taalgebied, Martinus Langeveld. Ook Martin Buber is beïnvloed door Dilthey, al gingen hun wegen later wel uiteen.

Over de pedagogische relatie zegt Buber in zijn *Rede über das Erzieherische* (1919) dat deze een dialoogkarakter heeft. En over het kind schrijft hij:

*Das Kind (...) ist freilich eine Wirklichkeit. (...) Über die ganze Fläche dieses Planeten (werden) schon bestimmte und doch noch bestimmbare Menschen geboren. (...) Das Menschengeschlecht fängt in jeder Stunde an.*²

De filosofie van Buber is ontstaan in samenhang met de joodse bijbel en met het chassidisme. Hij kiest voor een eigen invalshoek, maar hij blijft met zijn geesteswetenschappelijke benadering wel binnen de lijnen van de school van Dilthey. In zijn omschrijving van de pedagogische relatie sluit hij aan bij de rabbijnse traditie met betrekking tot het onderwijs. Daarin zijn de deelnemers aan het onderwijsleerproces in principe gelijkberechtigd. Natuurlijk niet gelijk, maar wel gelijkwaardig.

Voor de verhouding tussen opvoeder en kind gelden ook de grondwoorden uit zijn hoofdwerk *Ich und Du*. Daarin schrijft Buber dat er geen ‘ik’ op zichzelf bestaat en dat het altijd gaat om twee grondrelaties die een mens kan aangaan : ik-jij en ik-het (hij/zij). De eerste (ik-jij) is de dialogische relatie waarbij je met je hele wezen betrokken bent en de ander kunt ontmoeten. In de woorden van Buber: ‘*Spreche ich Du, dann bejahe ich eine Person und trete damit in eine Beziehung zu diesem Du ein.*’³ De andere (ik-het) is de wereld van verzakelijkte verhoudingen, een wereld van hebben en maken en doen. Die werelden vormen tezamen één wereld. Mensen hebben altijd met beide deelwerelden te maken. Naast de enkele mensen die een ‘jij’ zijn is er voor sommige mensen bovendien de eeuwige Jij-met-een-hoofdletter, die altijd meegaat en die mij niet verlaat. In de pedagogische relatie zijn de partners een ‘jij’ voor elkaar. En de toekomst van een kind is zeker niet vastgelegd. In zekere zin begint de mensheid bij elke geboorte opnieuw. Zoals de dichter Muus Jacobse schreef over *Het kind*: ‘Nog altijd kan de wereld nieuw beginnen / In ieder kind kan het opnieuw beginnen.’⁴

De omschrijving van de pedagogische relatie van Buber komt historisch pedagogen enigszins bekend voor. Een belangrijke grondlegger van de pedagogiek, Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827), sprak een eeuw eerder al over een relatie ‘van aangezicht tot aangezicht en van hart tot hart’. Dat is het terrein van opvoeding en religie.

In plaats van over de cultuur spreekt Buber over de gemeenschap. Opvoeding gaat verder dan de wereld van het individualisme en die van het collectivisme, zij is gericht

op de gemeenschap. In de gemeenschap vindt het individu zijn eigen eenheid en kan hij volledig mens worden. Dat brengt hem bovendien dichterbij God: *‘Der Erzieher, der dazu hilft den Menschen wieder zur eigenen Einheit zu bringen, hilft dazu, ihn wieder vor das Angesicht Gottes zu stellen.’*⁵

Chassidisme

Mensen dragen behalve individuele kenmerken ook kenmerken van de gehele mensheid met zich mee. De structuur van het mensenleven is zichtbaar in alle mensen, niet alleen bij grote voorbeelden maar ook bij gewone mensen. Een visie waarin dit gezichtspunt expliciet naar voren komt is het chassidisme – een vernieuwingsbeweging binnen het jodendom in Polen in de achttiende eeuw. In aansluiting op oude kabbalistische opvattingen ontwikkelde Baäl Sjem (rond 1750) een nieuwe leer die zich verbreidde in talrijke gemeenten. Martin Buber heeft zich bijzonder ingespannen om die leer grotere bekendheid te geven. Het chassidisme spreekt volgens hem niet alleen over individuen, maar beklemtoont bovendien dat elk individu noodzakelijk is voor het bestaan van de wereld. De uniciteit en de onvervangbaarheid van elke mensenziel behoort tot de fundamentele uitgangspunten van het chassidisme. Elk mens is geroepen om iets in de wereld tot stand te brengen. De inbreng van elk mens is noodzakelijk voor de wereld. Ieder individu draagt de wereld en is verantwoordelijk voor de wereld, die hem nodig heeft en zonder hem niet voltooid is noch voltooid kan worden.⁶ Deze zienswijze is van groot belang voor de opvoeding en zeker ook de opvoeding van kinderen met een beperking, want iedereen hoort erbij. Dit herinnert opnieuw aan de opvattingen van Pestalozzi die omstreeks 1800 in Zwitserland in principe alle kinderen liet meedoen in zijn vernieuwingsscholen.

Bevestiging

Sperna Weiland heeft in het bijzonder op het belang van de publicatie *Urdistanz und Beziehung* (1950) gewezen:

De mens is mens met de dingen en hij is mens met de mensen. (...) Het is mogelijk anderen te bevestigen, *bestätigen*, en hun zo het vertrouwen en het zelfvertrouwen te geven dat zij nodig hebben om te kunnen bestaan. Een moeder laat, ook wanneer ze het niet zegt, haar kinderen weten dat het goed is dat ze er zijn. Dat ze ze soms wel achter het behang zou willen plakken, is daarmee niet in tegenspraak.⁷

Bij het menselijk principe hoort, volgens Buber, ook die bevestiging omdat de mens, en vooral ook het kind, haar nodig heeft. ‘Het dier hoeft niet bevestigd te worden, want het is wat het is. Met de mens is het anders.’ Het bevestigen van de persoon is daarom ook een belangrijk onderdeel van de pedagogische relatie.

Daan Thoomes (1949) is wijsgerig en historisch pedagoog en is gepromoveerd op een proefschrift over de opvoedingsfilosofie van Friedrich Schleiermacher. Hij was vele jaren werkzaam als afdelingshoofd aan de Universiteitsbibliotheek te Utrecht. Daarnaast werkte hij als docent aan de deeltijdopleiding Pedagogiek aan de Nutsacademie en de Hogeschool Rotterdam.

¹ Gerhard Wehr, *Martin Buber. Mit selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Reinbek bei Hamburg 1968, 9.

² Martin Buber, *Reden über Erziehung*: ‘Rede über das Erzieherische’ (1919, 40 en 12); ‘Bildung und Weltanschauung’ (1935); ‘Über Charaktererziehung’ (1939), Gütersloh 2000.

³ Wehr, *Martin Buber*, 82.

⁴ Muus Jacobse, *Het oneindige verlangen. Gedichten en liederen*. Gekozen en ingeleid door Ad den Besten, Nijkerk 1982, 47. Het gedicht over *Het kind* is opgenomen in het artikel *Kinderzegen*, in: *In de Waagschaal* 35 (2006) nr. 1. Fulltext:

<http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/280063>

⁵ ‘Martin Buber’, in: *Lexikon der Religionspädagogik I*, Norbert Mette en Folkert Rickers (redactie), Darmstadt 2001, 222.

⁶ Daan Th. Thoomes, ‘Elk mens is uniek en onvervangbaar. Over het chassidisme en de menselijke uniciteit’, in: *Centraal Weekblad* 55, 20 april 2007. Fulltext: ‘Opvoeding lijkt niet meer van deze tijd: verspreide pedagogische opstellen’:

<http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/285029>

Vergelijk ‘Martin Buber en de pedagogiek’, in: *In de Waagschaal* 31 (2002) nr. 1, 24-26.

Fulltext: <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/276599>

⁷ Jan Sperna Weiland, hoofdstuk over Martin Buber in: *De mens in de filosofie van de twintigste eeuw*, Amsterdam 1999, 148-162.

Gepubliceerd in: *Speling. Tijdschrift voor bezinning*, jrg. 72, 2020, nr. 3, pp. 66-70 (themanummer ‘opvoeden’)
